

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

ODGOJ ZA MIR I NENASILJE U PREDŠKOLSKOM KURIKULUMU
(Završni diplomski rad)

Mentorica: doc.dr. Dženeta Camović

Studentica: Ajša Kulovac

Sarajevo, 2021.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici doc.dr. Dženi Camović na iskazanom povjerenju, vodstvu i korisnim savjetima i diskusijama tokom izrade ovog rada.

Zahvaljujem se svim profesorima i asistentima Filozofskog fakulteta Odsjeka za pedagogiju na saradnji, ugodnom boravku i stečenim znanjima.

Zahvaljujem se svojoj obitelji za strpljenje i moralnu podršku koju su mi pružali tokom mog studija.

Zahvaljujem se svojim prijateljima koji su bili uz mene, koji su bili moja podrška i koji su poticali moju težnju ka ostvarivanju sve viših i viših ciljeva.

Zahvaljujem se svojim kolegicama iz PU „Cvrčak“, koje su sa mnom prolazile svaki moj ispit i radni zadatak.

Veliko hvala mojoj najboljoj drugarici Medini koja me je i potaknula da upišem master studij, jer da mi nije bilo nje, ovaj rad i ne bi postojao.

Posebno sam zahvalna svom momku koji je pružao безусловnu ljubav, razumijevanje i podršku tokom studiranja.

Sadržaj

Uvod	4
1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	7
1.1 Značaj predškolskog odgoja	7
1.2 Odgoj za mir i nenasilje u predškolskoj ustanovi	8
1.2.1 Odgoj za ljudska prava u predškolskoj ustanovi	10
1.2.2 Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba u predškolskoj ustanovi	12
1.2.3 Multikulturalno obrazovanje i odgoj u predškolskoj ustanovi	17
1.2.4 Odgoj za rodnu jednakopravnost u predškolskoj ustanovi	19
1.3 Kurikulum predškolskog odgoja i obrazovanja	20
2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	23
2.1 Predmet istraživanja	23
2.2 Cilj istraživanja	23
2.3 Zadaci istraživanja	23
2.4 Istraživačka pitanja	24
2.5 Metode istraživanja	24
2.6 Tehnika istraživanja	25
2.7 Instrument istraživanja	25
2.8 Uzorak istraživanja	26
2.9 Postupak obrade podataka	36
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	37
3.1 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje - odgoj za ljudska prava	38
3.2 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – odgoj za nenasilno rješavanje sukoba	39
3.3 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – multikulturalno obrazovanje i odgoj	42
3.4 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – odgoj za rodnu jednakopravnost	43
3.5 Preporuke za odgajatelje	46
Zaključak	48
Literatura	50
Prilog	55

Uvod

Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevu (NN 26/2008 i 21/2009), osnovni cilj predškolskog odgoja i obrazovanja je da se u skladu sa naučnim dostignućima najmlađoj generaciji osiguraju svi uvjeti za optimalan tjelesni, intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj, odnosno uspješan dalji odgoj i obrazovanje. Odgajatelji, pedagozi, psiholozi i drugi stručnjaci u predškolskim ustanovama potiču zdravi rast i razvoj djeteta te razvijaju temeljne vještine i sposobnosti koje će pomoći djetetu kasnije u životu.

Prema Bronfenbrennerovim ekološkim krugovima razvoja djeteta (Pašalić Kreso, 2012) ono najprije stiče socijalne vještine i uči razne oblike ponašanja u mikrosistemu. Njega čine obitelj, vrtić, škola, komšije, vjerske i zdravstvene ustanove. Za dijete, navedeni faktori, su prvi primjeri adekvatnog ponašanja. Često su im uzori upravo odgajatelji iz vrtića ili učiteljice iz škole.

Također, prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevu (NN 26/2008 i 21/2009), predškolski odgoj i obrazovanje je obavezan u Bosni i Hercegovini i kao takvo ima određeni godišnji plan i program rada. U našem okruženju susrećemo različite nacije i kulture što za imperativ postavlja posjedovanje interkulturalnih kompetencija. Upravo su odgajatelji oni koji djecu, od najranijeg uzrasta, uče miru, toleranciji i nenasilju.

Prvenstveno je potrebno definisati fenomen odgoj za mir i nenasilje, tako Bartlett (2009) pojašnjava da odgoj za mir i nenasilje obuhvata tjelesni, emocionalni, intelektualni i socijalni rast djece u okviru duboko ukorijenjenih tradicionalnih ljudskih vrijednosti. Zasnovan je na filozofiji koji uči ljubavi, suosjećanju, povjerenju, poštenju, saradnji i poštovanju ljudske vrste i života na planeti Zemlji. Ovim istraživanjem želimo analizirati zadatke u pisanim pripremama odgajateljica kroz sljedeće komponente odgoja za mir i nenasilje:

- Odgoj za ljudska prava: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost;
- Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija;
- Multikulturalno obrazovanje i odgoj: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi;

- Odgoj za rodnu jednakopravnost: značaj rodnih uloga u izgradnji mira, rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena (Bartlett, 2009).

Smatramo da su, u kontekstu bosanskohercegovačke kulture i historije, navedene komponente neophodne u integriranom predškolskom kurikulumu. Osobe različite nacionalnosti, vjeroispovijesti i roda čine naše društvo te upravo ovakva raznolikost potiče ili na diskriminaciju i predrasude ili na ugodan suživot. Obrazovanje i odgoj igraju ključnu ulogu u tim procesima.

Specifični ciljevi predškolskog odgoja i obrazovanja, između ostalih, su upoznavanje kulturno-religijske tradicije i kulture, njegovanje tolerancije i uvažavanje različitosti, poštivanje prava djece, ljudskih i građanskih prava i sloboda, razvijanje svijesti o jednakosti i ravnopravnosti.

Načela predškolskog odgoja i obrazovanja, prema članu četiri (4) Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju su:

1. humanističko – razvojno načelo,
2. načelo profesionalne autonomnosti i stručne odgovornosti i
3. načelo demokratičnosti (NN 26/2008 i 21/2009).

Humanističko-razvojna koncepcija odgoja djece zastupa da je dijete vrijednost po sebi koja se prihvata u svojoj posebnosti, da dijete ima i posebna prava izražena i u Konvenciji o pravima djeteta (UNICEF, 1946), tj. prava da žive u zdravoj sredini, da im bez izuzetka i diskriminacije, društvo osigurava najbolje moguće uslove za rast, razvoj i učenje, kako bi se skladno razvijala u tjelesnom, intelektualnom i društvenom pogledu, u uslovima slobode, dostojanstva, prihvatanja, ljubavi i razumijevanja i da se u odgoju uvažava djetetovo dostojanstvo te stalno razvija njegov pozitivan identitet (samopoštovanje) (Knežević i Markočić, 1991).

Humanistička razvojna koncepcija zahtijeva primjenu demokratskih načela u odgoju predškolske djece jer polazi od ideje o vrijednosti demokratskih odnosa među ljudima s kojima se dijete u svom okruženju susreće (Knežević i Markočić, 1991).

Rad ima za cilj istražiti prožima li se odgoj za mir i nenasilje kroz predškolski kurikulum. Odnosno, da li odgajatelj/ce kroz humanističko-razvojna i demokratska načela, djecu odgajaju o i za ljudska prava (dječija prava, prava žena, građanska prava), za nenasilno rješavanje sukoba (nenasilna komunikacija, medijacija), multikulturalno obrazovanje i odgoj (odgoj za

nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda), za rodnu jednakopravnost (značaj rodnih uloga u izgradnji mira).

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1 Značaj predškolskog odgoja

Različita naučna istraživanja su pokazala da je rani razvoj djeteta izuzetno značajan za njegov kasniji život. Osim toga ističe se važnost naslijeđa, socijalnih veza i kulturnih resursa što obuhvata odgoj i obrazovanje. Doprinos ispitivanju dječijeg razvoja dali su: Sigmund Freud, William Stern, Alfred Binet, Jean Piaget, Theodore Simon, Edouard Claparede. Izuzetno značajan doprinos je dao J. Piaget i to u proučavanju inteligencije, govora i moralnih navika i E. Claparede koji je dokazivao specifičnost i samosvjesnost ličnosti djeteta kako bi odbacio tezu o djetetu kao čovjeku u malom. Vrlo veliki doprinos dao je samoj teoriji igre, a odgoj je zasnovan na doživljaju (Stevanović, 2001).

Dijete se može razvijati sigurno, te postoje različite mogućnosti za aktivan stvaralački život čime ono postaje subjekt svoga razvoja. Pomoću raznovrsnih aktivnosti sprovodi se zajednički život djece, roditelja, odgajateljica i odgajatelja, što predškolsku ustanovu čini zajednicom odgajatelja, djece i njihovih roditelja.

Briga o djeci predškolske dobi u interesu je razvoja društva u cjelini. Budućnost bilo kojeg društva zavisi od mladih i njihove kvalitetne pripreme za život. Tako da nemaran odnos prema socijalnoj, zdravstvenoj zaštiti i odgoju djece uopšte, a posebno djece iz ugroženih sredina može dovesti u pitanje i stvaranje pretpostavke za reprodukciju društva. Zbog ovih razloga je nužno širiti mrežu predškolskih ustanova i obuhvatiti svu djecu predškolske dobi organiziranim izvanporodičnim, institucionalnim predškolskim odgojem. Imajući u vidu brojne probleme današnjih porodica (pad kvalitete života, nedostatak vremena za komunikaciju, minimiziranu ulogu porodice i dr.) odgojna uloga predškolskih institucija postaje nezamjenjiva. Ovom vrstom odgoja, društvo može stvoriti jednake preduslove za razvoj svakog djeteta i omogućiti djeci zdrav život, fizičko i mentalno zdravlje u povoljnim zdravstvenim, higijenskim i rekreativno-zabavnim aktivnostima. Ovako se stvaraju uslovi za razvoj, jer je predškolski odgoj ne samo u interesu djeteta već i društva u cjelini.

Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevu (NN 26/2008 i 21/2009) zadaci predškolskog odgoja i obrazovanja su:

1. obezbjeđivanje usleta i podrške za optimalan fizički rast i razvoj:
 - razvoj fizičkih sposobnosti;
 - formiranje osnovnih zdravstveno-higijenskih navika;
 - promovisanje zdravog načina života;
 - očuvanje zdrave životne okoline.
2. razvoj intelektualnih i drugih sposobnosti u skladu sa individualnim potrebama i interesovanjima djece,
3. razvijanje kulturnih navika i pripremanje za dalji odgoj i obrazovanje,
4. razvijanje patriotizma i svijesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti,
5. upoznavanje kulturno-religijske tradicije i kulture, njegovanje tolerancije i uvažavanje različitosti,
6. poštivanje prava djece, ljudskih i građanskih prava i sloboda,
7. razvijanje svijesti o jednakosti i ravnopravnosti spolova,
8. sticanje elementarnih znanja o životu i radu ljudi, obogaćivanje dječijeg iskustva,
9. razvijanje i jačanje sposobnosti izražavanja govorom, pokretom, likovnim i muzičkim izrazom u igri i drugim aktivnostima,
10. razumijevanje, razvoj i usvajanje osnovnih socijalnih i moralnih vrijednosti, zadovoljenje potreba djece za igrom i zajedničkim životom, te pozitivan uticaj na emocionalni i socijalni razvoj djeteta,
11. razvijanje i njegovanje drugarstva i podsticanje i zadovoljenje potrebe djece za samoafirmacijom.

Uočavamo da se, kroz predškolski odgoj, djeca podučavaju multikulturalnosti, ravnopravnosti spolova, poštivanju ljudskih prava i zdravoj, nenasilnoj komunikaciji. Upravo su to vještine i kompetencije potrebne za život u multikulturalnom društvu kakva je Bosna i Hercegovina.

1.2 Odgoj za mir i nenasilje u predškolskoj ustanovi

Odgojni sadržaji nisu unaprijed propisani i oni treba da se otkrivaju i razvijaju u skladu sa potrebama djeteta. Težište je na postupcima i metodama rada, a cilj je razvoj samostalnosti i

autonomije djece kako bi se udovoljilo njihovim potrebama za istraživanjem, stvaranjem i spoznavanjem. Interesi koji se otkriju, razvijaju se i proširuju novim sadržajima. Odgojno-obrazovni rad treba da bude usmjeren na dijete, a ne na sadržaje i područja kao do sada. Bitan je razvojni stepen i potreba svakog djeteta. Odgoj se individualizira, diferencira i akcelerira u skladu sa dječijim interesima, akcijama i potrebama. Humanističkim pristupom predškolskom odgoju osigurava se razvoj dječije autonomije kao sposobnosti da samostalno i slobodno odlučuje u granicama svojih mogućnosti i kompetencija. Dijete se pita, uvažavaju se njegovi prijedlozi i mišljenja. Ono je aktivni subjekt ne samo u vrtiću nego i u obiteljskoj zajednici. Zato je važno pratiti dječiji razvoj, njegove svakodnevne potrebe i imati puno povjerenje u psihofizičke mogućnosti djeteta (Stevanović, 2001).

Djeca su na mnogo načina svjesna svog okruženja i socijalno-političkih problema koji utječu na njihov život. Štaviše, situacija u svijetu oko njih odražava se u njihovom institucionalnom odgoju i obrazovanju na mnogo načina. Društvena zbivanja jednostavno interveniraju u kontinuirani odgojno-obrazovni proces pri čemu uče stavove, vještine i znanja koja će im biti potrebna da bi funkcionisala kao odgovorni članovi svojih društava. Zanimljiva je činjenica da su same vještine potrebne za rješavanje trenutnih poteškoća ista ponašanja potrebna za funkcioniranje u (pred)školskim uslovima. To znači da predškolske ustanove i druge obrazovne institucije mogu efikasno postati socijalna borilišta, gdje se vizualizira jednakost. Da bi postigli ovaj cilj, vrtići, škole i odbori za obrazovanje moraju usvojiti kurikulum i prakse podudarne sa mirovnim obrazovanjem. Postoji lista koja prikazuje različite komponente takvog kurikuluma koji je osmislio Kanadski centar za odgoj za mir (2000, prema Bartlett, 2009). Izdvajamo neke od njih:

- Odgoj za ljudska prava: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost;
- Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija;
- Multikulturalno obrazovanje i odgoj: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi;

- Odgoj za rodnu jednakopravnost: značaj rodnih uloga u izgradnji mira, rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena.

Bartlett (2009) pojašnjava da odgoj za mir i nenasilje obuhvata tjelesni, emocionalni, intelektualni i socijalni rast djece u okviru duboko ukorijenjenih tradicionalnih ljudskih vrijednosti. Zasnovan je na filozofiji koji uči ljubavi, saosjećanju, povjerenju, poštenju, saradnji i poštovanju ljudske vrste i života na planeti Zemlji. U nastavku slijedi obrazloženje prethodno navedenih komponenti odgoja za mir i nenasilje.

1.2.1 Odgoj za ljudska prava u predškolskoj ustanovi

Pravo na obrazovanje

Međunarodni standardi o ljudskim pravima danas su uspostavljeni na sljedeća dva nivoa: međunarodnom, u okviru organizacije Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) i regionalnom npr. na europskom nivou u okviru Europske unije ili Vijeća Europe. UN Konvencija o pravima djeteta (1989) sadrži i odredbe koje se, u manjoj ili većoj mjeri, odnose na obrazovanje. Pri tome se, kao ključni princip sadržan u svim međunarodnim standardima ljudskih prava, ističe: uživanje svih prava u okviru jedne države, što uključuje i pravo na predškolski odgoj i obrazovanje, koje mora biti osigurano bez ikakve diskriminacije. U ovom kontekstu, pravo svake osobe na obrazovanje, čiji je segment i pravo djeteta na POO, posebno je apostrofirano u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966): „*Države propisima priznaju pravo svake osobe na obrazovanje. One se slažu da obrazovanje treba imati za cilj puni razvoj ljudske ličnosti i dostojanstva, kao i jačanje ljudskih prava i sloboda. Obrazovanje osim toga treba omogućiti svakoj osobi da ima korisnu ulogu u slobodnom društvu, da potpomaže razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo između svih naroda i rasa, etničkih ili vjerskih grupa i da potiče razvoj djelatnosti UN na očuvanju mira*“ (čl. 13. st. 1).

Pravo na život

Pravo na život definisano je i nabrojano u nizu međunarodnih pravnih dokumenata vezanih za ljudska prava od Drugog svjetskog rata na ovamo. Pravo na život navodi se u članu 3 Opće deklaracije o ljudskim pravima UN (1948) „*Svako ima pravo na život, slobodu i osobnu*

sigurnost“. Ovakav pristup daje široku mogućnost tumačenja prava na život. Sa druge strane Međunarodni pakt o civilnim i političkim pravima UN (1966) u članu 6 ne samo da nabraja nego daje i jasna određenja prava na život:

„1. Svako ljudsko biće ima prirodno pravo na život. To pravo treba zaštititi zakonom. Niko ne smije biti samovoljno lišen života.

2. U državama u kojima nije ukinuta smrtna kazna, smrtna presuda se može izreći samo za najteže zločine, u skladu sa zakonom koji je bio na snazi u vrijeme izvršenja zločina, a koji nije suprotan odredbama ovoga Pakta i Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ta se kazna može primijeniti samo po konačnoj presudi nadležnog suda.

3. Ako oduzimanje života predstavlja zločin genocida, razumije se da ništa u ovome članu ne ovlašćuje državu stranku ovoga Pakta da i na koji način otkaže ma koju obavezu preuzetu prema odredbama Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida.

4. Svako ko je osuđen na smrt ima pravo tražiti pomilovanje ili zamjenu kazne. Amnestija, pomilovanje ili zamjena smrtno kazne može se odobriti u svim slučajevima.

5. Smrtna presuda ne smije se izreći za zločine koje su počinile osobe mlađe od osamnaest godina niti se ona smije izvršiti nad trudnim ženama.

6. Ni na što se u ovome članu niti jedna država stranka ovoga Pakta ne smije pozvati kako bi odgodila ili spriječila ukidanje smrtno kazne.“

Pravo na slobodu, dostojanstvo i privatnost

Povelja Europske Unije o temeljnim ljudskim pravima (2016) kroz član broj 1, 6, 7 i 8.

..

Članak 1.

Ljudsko dostojanstvo

Ljudsko dostojanstvo je nepovrijedivo. Ono se mora poštovati i štiti.

...

Članak 6.

Pravo na slobodu i sigurnost

Svako ima pravo na slobodu i ličnu sigurnost.

Članak 7.

Poštovanje privatnog i obiteljskog života

Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i obiteljskog života, doma i komuniciranja.

Članak 8.

Zaštita ličnih podataka

1. Svako ima pravo na zaštitu ličnih podataka koji se na njega ili nju odnose.

2. Takvi podaci moraju se obrađivati pošteno, u utvrđene svrhe i na temelju saglasnosti osobe o kojoj je riječ, ili na nekoj drugoj legitimnoj osnovi utvrđenoj zakonom. Svako ima pravo na pristup prikupljenim podacima koji se na njega ili nju odnose i pravo na njihovo ispravljanje.

3. Poštovanje tih pravila podliježe nadzoru neovisnog tijela.”

1.2.2 Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba u predškolskoj ustanovi

Nenasilna komunikacija i konstruktivno rješavanje problema

Nenasilje je posvećenost da se ne prihvati stanje nepravde, već da joj se aktivno suprotstavi, a da se pritom ne koristi nasiljem. Nenasilje je spremnost da se ne čini nasilje drugima i da se ne trpi ono koje je usmjereno protiv sebe i protiv trećih. Ono obuhvata spremnost da se suprostavimo nepravdi spram nas samih, ali i spram drugih, a da se pritom ne pretvorimo u ono protiv čega se borimo, tj. da sami ne postanemo oni koji čine nasilje. I to ne zato da bi udovoljili drugima, već da bi udovoljili sopstvenoj potrebi da kao društveno biće budemo što pravedniji, a to je nešto što zahtjeva stalnu budnost i preispitivanje (Franović i Vukosavljević, 2018).

Nenasilno komuniciranje podrazumijeva ostavljanje prostora za kritiku i samokritiku i za promjenu ponašanja strana u sukobu, ali i uzdržavanje od moralisanja, davanja sebi prava da sudimo o drugima i etiketiramo ih. Nenasilna komunikacija je kada odbijamo da one koji nas ugrožavaju ponizimo ili se prepustimo želji da ih zauzvrat povrijedimo (riječima ili djelima). Ako uporno za nekoga tvrdimo da je zao, teško da će se taj potruditi da nam pokaže da to nije (uvijek) tako. Ako se koristimo istim sredstvima kao onaj koji nas ugrožava, ulazimo u spiralu nasilnog komuniciranja u kojoj se u različitim momentima nalazimo u ulogama nasilnika ili žrtve.

Nenasilno, konstruktivno rješavanje problema (sukoba) je koncept u kojem se, sa jedne strane, sukob vidi kao signal za promjenu postojećih odnosa i time kao šansa za unaprijeđenje odnosa, a sa druge postoji opredjeljenost da se ne koristi nasilje. Nenasilno, konstruktivno rješenje sukoba podrazumijeva proces koji sadrži komunikaciju, iskazivanje interesa i ispod njih sakrivenih

potreba, slušanje druge strane, trud da se razumije perspektiva drugih i da se objasni svoja. Razradom sukoba se korak po korak otkrivaju važni elementi koji na početku nisu vidljivi i sam odnos sukobljenih strana biva postepeno preobražen u odnos dijaloga i saradnje, koji sam po sebi postaje potreba, jer kreira neophodan osećaj povjerenja i sigurnosti. Taj proces ima uspone i padove, može sadržavati kompromise, ali će težiti saradnji. U procesu razrade sukoba nema pobjednika i gubitnika, jer sukobljene strane ni ne teže tome (Franović i Vukosavljević, 2018).

Budući da je nenasilna komunikacija zasnovana na prirodnom stanju saosjećaja, ona se može primijeniti na svim razinama komunikacije i u različitim situacijama: lični odnosi, obitelj, vrtić, škola, organizacije i institucije, terapija i savjetovanje, diplomacijski i poslovni pregovori, te sporovi i sukobi bilo koje prirode; i unaprijediti: aktivnim slušanjem, parafraziranjem, opisivanjem bez procjene, neverbalnom komunikacijom, uvažavanjem nečijih potreba i osjećaja, jasnim izražavanjem osobnih stavova, davanjem povratne informacije i dr.

Aktivno slušanje i „TI i JA” poruke

„Sagovornika slušamo sa četiri “uha“. Prvo je “uho“ usmjereno na njihovu osobnost. Drugo je “uho“ usmjereno na sadržaj poruke. Želimo čuti i razumijeti o čemu se govori. Treće je “uho“ usmjereno na njihov odnos prema nama, na način na koji sa nama razgovaraju i kako se prema nama ponašaju. Četvrto je “uho“ usmjereno na uticaj poruka odnosno kako treba na te poruke reagovat, šta treba učiniti. Obično smo svjesni samo drugog “uha“ za sadržaj poruka. Kao pošiljalac poruke često ne vodimo računa o tome da smo slušani svim četirima „ušima“ naših sagovornika te da osim o sadržaju koji prenosimo moramo voditi računa i o sebi, svom odnosu prema sagovornicima i o svom uticaju na njih“ (Brajša, 2000: 171).

„Aktivno slušati znači nastojati prepoznati potrebe sagovornika, provjeriti realnost i objektivnost prepoznatog pomoću verbalnog, komunikacijskog feedbacka. Stvarno slušati znači htjeti biti primatelj poruke, provjeravati značenje izgovorenih poruka, ustrojiti primljenu poruku, tražiti objašnjenja, postavljati pitanja itd.“ (Brajša, 2000: 172).

Jedan od osnovnih problema u procesu konfliktnog razgovora je doznavanje stvarnog problema sagovornika. To je moguće samo i jedino dijalogom, a ne prekidanim monolozima. Dijalog

omogućuju pitanja, a ne tvrdnje, hipoteze, a ne dijagnoze, opisi, a ne „nepobitne i objektivne činjenice“. Takav dijalog se ostvaruje i razvija iskrenim i pravovremenim povratnim informacijama. Sve to predstavlja aktivno, a ne samo pasivno slušanje (Brajša, 1996: 124).

Za uspješnu komunikaciju i izbjegavanje konflikata neophodno je slušati s empatijom. Samo na ovaj način se razumiju potrebe i emocije osobe koja govori. Za razliku od slušanja koje vodi sukobima i nezadovoljstvu, aktivno slušanje vodi povezivanju i nastavku komunikacije.

“**Ja**“ poruke služe izražavanju vlastitih opažanja, iskustava, osjećaja, doživljaja, sjećanja, misli, potreba, želja, zanimanja, ideja, maštanja, očekivanja, stavova itd. Mnogi izbjegavaju „ja“ poruke jer ne žele niti otkriti sebe niti približiti se sagovorniku.

Primjer “Ja“ poruke:

Tako bih rado s tobom popričao!

Stvarno te volim!

Žao mi je što me nisi shvatio. Nisam mislila ništa loše.

"Ti", "Mi" i bezličnim porukama ili napadamo druge ili sebe udaljavamo odnosno sasvim isključujemo iz komuniciranja s drugima. Samo smo „Ja“ porukama u stanju razvijati stvarni lični doticaj i dijalog. Samo pomoću njih možemo doprijeti do drugoga (Brajša, 2000: 83).

“Ja“ poruke olakšavaju, “mi“ poruke umanjuju, “ti“ poruke otežavaju, a bezlične poruke onemogućavaju uspješan razgovor (Brajša, 2000: 83).

Brajša (2000) navodi sljedeće savjete kako bismo trebali razgovarati:

1. Trebali bismo se i međusobno slušati, a ne samo jedan drugome govoriti,
2. Nije dovoljno slušati, o tome treba i razmišljati,
3. Vlastita razmišljanja treba drugome priopćavati,
4. Priopćena mišljenja treba dopunjavati,
5. U razgovoru treba njegovati ravnopravnost i jednakost,

6. U prijedlozima drugih treba tražiti pozitivno i korisno,
7. Predlagati treba uporabljiva, primjerena i ostvariva rješenja,
8. U razgovoru treba opisivati i pretpostavljati,
9. Potrebno je tražiti, davati i primati povratnu informaciju,
10. Povremeno treba razgovarati i o razgovoru,
11. Treba postavljati cirkularna pitanja,
12. Trebamo biti usmjereni prema sadašnjosti i budućnosti,
13. Na sugovornika se treba nadovezivati,
14. U razgovoru treba ostvarivati dijalog (Brajša. 2000: 189).

U skladu sa navedenim preporukama u interakcijskom odnosu važno je aktivno slušati, služiti se "ja" porukama, njegovati ravnopravnost, postavljati cirkularna pitanja i ostvarivati dijalog kako ponašanje i poruke njenih učesnika ne bi bile pogrešno interpretirane.

Empatija i medijacija

Prema Fabian (2008) empatija je sposobnost razumijevanja emocija drugih ljudi i odgovarajućih načina reagiranja na opažene emocije. Kada osjećamo empatiju prema drugome to znači da razumijemo što ta osoba osjeća s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi te se na neki način stavljamo u poziciju te osobe uz postavljanje pitanja sebi samima što bih ja osjećao i učinio kad bih se nalazilo u identičnoj ili sličnoj situaciji. Slično definiciju empatije nudi i Bratanić (1993) te je predstavlja kao spoznajno-emocionalnu sposobnost uživljavanja u položaj druge osobe i sagledavanje svijeta njezinim očima.

Empatija se smatra jednom od osnovnih emocija koja čini sastavni dio moralnog rasuđivanja te vještinom koja je od izrazite važnosti za zdrav emocionalni i moralni razvoj. Povezana je sa saosjećanjem i moralnim ponašanjem. Ima svoju emocionalnu i racionalnu (intelektualnu) komponentu, odnosno „biti empatičan znači osjećati osjećaje drugih (bol, tugu, radost, zabrinutost, i ostale) ali ih i racionalno (intelektualno) razumjeti“. Empatija nije uvjetovana genetikom, već je vještina koju djeca uče, koja se treba poticati i postepeno razvijati. To je

proces koji započinje od najranije dobi te u kojem najvažniju ulogu imaju roditelji i (pred)školske institucije koje djetetu svakodnevno daju primjer empatičnog ponašanja (Raboterg-Šarić, 1995).

Malo dijete mora doći do dva važna otkrića kako bi moglo razviti empatiju. Na primjer tokom igre sa drugim djetetom ono će postepeno shvatiti da je drugar izvan njega i da nije dio njega, a kako bi izbjeglo pretjerano poistovjećivanje i kako bi moglo shvatiti da je druga osoba izvan njega, dijete mora doživjeti osjećaje drugih koji dolaze izvan njega. Tokom tog procesa dijete počinje razumijevati da svako ima svoje osjećaje i da njegovi osjećaji nisu isti kao osjećaji drugih.

Kod male djece se mogu vidjeti naznake ponašanja koje su bliže izražavanju prave empatije. Kao primjer se može uzeti kada dvogodišnje dijete vidi svoju majku kako plače ono će joj u znak utjehe ponuditi sve ono što dijete samo veseli, poput njegove najdraže igračke, hrane, itd. Iako još uvijek nije sasvim jasno da li dijete te dobi razumije majčine osjećaje ili je samo uznemireno njezinim ponašanjem. Rezultati istraživanja su pokazali da djeca u dobi od 18 mjeseci razumiju ono što ih roditelji pokušavaju naučiti o empatiji (Fabian, 2008).

Medijacija (engl. mediation) znači posredovanje. To je tehnika razrješenja sukoba i podrazumijeva sudjelovanje treće strane (medijatora) koja je neutralna, povjerljiva i prihvaćena od strana u sukobu. Cilj medijacije jeste da se na konstruktivan način priđe konfliktu i dođe do zajedničkoga rješenja. U toku procesa medijacije svaka strana u sukobu može iznijeti svoje stavove, pojasniti kako trenutni konflikt utiče na nju, te kakve bi opcije zadovoljile njezine interese. Medijator će pažljivo slušati, usmjeravati strane da razgovaraju o ključnim pitanjima, uočavati zajednička gledišta i interese strana i pomagati stranama da na njima baziraju svoj dogovor. Medijator vodi računa o procesu dok su strane odgovorne za donošenje odluke o konačnom rješenju. Medijator uspostavlja i olakšava razgovor između strana kako bi one postigle ovaj cilj, ali ne donosi odluke o tome kako će sukob biti riješen (Isić, 2010).

Medijacija, kao sredstvo preventivnog djelovanja na pojavu nasilne komunikacije, ali i tehnika u rješavanju sukoba, omogućuje i sljedeće:

- da djeca uče i druže se u vrtiću kojeg odlikuje aktivna uloga djece, nenasilje, beskonfliktna atmosfera,

- da roditelj bude siguran da dijete provodi vrijeme za učenje i druženje u sigurnoj i tolerantnoj sredini,
- da odgajatelji umjesto bavljenjem pitanja discipline se bave novim i kreativnim metodama rada sa djecom (Isić, 2010).

Trikić i sar. (2006) navode sljedeće vještine potrebne za medijaciju:

- vještina aktivnog slušanja,
- vještine izražavanja svojih potreba bez optuživanja, kritikovanja i etiketiranja drugih,
- vještine pregovaranja kojima se proces usmjerava ka pozitivnom ishodu uz ponovno uspostavljanje povjerenja,
- procedure i pravila kojima se uvodi red u ponašanje i odnose među stranama u procesu medijacije.

Različiti sukobi sastavni su dio vrtića (dijete-dijete, dijete-odgajatelj, odgajatelj-dijete, odgajatelj-direktor). Kao i u drugim sredinama, on može djelovati pozitivno ili negativno, odnosno može oslabiti ili ojačati sredinu. Ako ga ignorišemo ili pokušavamo riješiti neadekvatnim metodama vrlo lahko će unijeti nesigurnost i otežati primarnu zadaću odgojne ustanove. Tradicionalni pristupi u rješavanju sukoba, u današnje vrijeme sve više pokazuju svoje nedostatke. Sukobi su sve češći, sa sve intenzivnijim emocionalnim podlogama, a imaju i sve ozbiljnije posljedice pa tako sve češće vode nasilju. Medijacija u vrtiću predstavlja alternativu, ali i dopunu poznatim metodama u rješavanju sukoba.

1.2.3 Multikulturalno obrazovanje i odgoj u predškolskoj ustanovi

U jednoj od najširih definicija obrazovanja usmjerenoga na prepoznavanje i afirmiranje različitosti kao društvene vrijednosti koja nosi neprocjenjivi pedagoški potencijal, Sonia Nieto (1999) multikulturalno obrazovanje određuje kao filozofiju, pogled na svijet, otvoreni proces koji uključuje odnose među ljudima i propitivanje razlika među složenim sistemima socijalnih predodžbi i uvjerenja. Autorica naročito naglašava važnost multikulturene kompetencije i pismenosti u predškolskom i osnovnom obrazovanju kao temeljnih vještina koje su svima potrebne za uspješno nošenje sa životnim izazovima, a ne samo kulturno različitim ili socijalno depriviranim učenicama. Svoju poziciju argumentira nedovoljnim razumijevanjem različitosti, privilegije i moći koje se često javlja kod djece iz dominantnih grupa, a odražava se u njihovom (ne)poimanju vlastitog kulturnog identiteta (Nieto, 1999, prema Bartulović i Kušević, 2016).

Prema tome, možemo konstatirati da se dubinsko razumijevanje kulture nalazi u samoj srži multikulturalnog obrazovanja, a uključuje uspostavljanje kritičkog odmaka naspram vlastite kulture i njenog shvaćanja kao neupitne datosti, kao i hrabrost u nastojanju da razumijemo različite kulture i njihove složene međudnose. Pritom moramo biti svjesni da ta nastojanja predstavljaju velik izazov te da možda neće biti moguće ostvariti ih u potpunosti, no isto tako da je nužno neprestano iznalaziti pedagoške teorije, modele i prakse usmjerene na prevladavanje jezičnih i kulturnih barijera. Ovako razumijevanje multikulturalnog obrazovanja kao koncepta koji je namijenjen svima, a ne samo kulturno različitim, jedna je od općih postavki sa kojima se slaže većina autorica u tome području.

Multikulturalno društvo je, nažalost četo povod za diskriminaciju na različitim nivoima. Posljedica predrasudnih stavova neke osobe, uočljiva u njenom ponašanju, jest diskriminacija. Diskriminacija je nepravedan postupak prema pojedincima za koje se smatra da pripadaju određenoj društvenoj grupi (Secord i Backaman, 1964; prema Pennington 1997). Ponašanje koje proizlazi iz predrasudnih stavova može dovesti do različitih nivoa nepravednih postupaka. Ti postupci mogu biti blagi, kao što je predrasudni razgovor i izbjegavanje nekih ljudi, ali i ekstremni, kao što su genocid ili progon.

Predrasuda se može definisati kao neprijateljski ili negativni stav prema ljudima prepoznatljive grupe. Njena struktura se sastoji od tri komponente:

1. Afektivna (emocionalna) komponenta - predrasude se smatraju afektivnom komponentom, a nju čine vrsta emocije povezana sa stavom i ekstremnost stava.
2. Kognitivna komponenta- stereotipi se smatraju kognitivnom komponentom, a ona sadrži vjerovanja i misli koje čini stav.
3. Bihevioralna (ponašajna) komponenta- diskriminacija se smatra bihevioralnom komponentom, a ona se odnosi na ponašanja u skladu sa stavom (Aronson, Wilson i Akert, 2005).

Predrasude i stereotipi nisu istoznačnice. Tako Pennington (1997) pojašnjava tri osobine karakteriziranja stereotipa:

- a) ljudi se kategoriziraju po vrlo vidljivim karakteristikama kao što su rasa, spol, nacionalnost, fizički izgled itd.
- b) svim članovima te kategorije ili društvene grupe pripisuje se posjedovanje istih karakteristiki,
- c) bilo kojem pojedincu za kojeg se percipira da pripada toj grupi pripisuje se posjedovanje tih stereotipnih karakteristika.

Stereotipi su stoga mišljenja i vjerovanja o čitavoj grupi ljudi pri čemu se svim članovima grupe pripisuju neke karakteristike bez obzira na stvarne razlike među njima (Miljković i Rijavec, 1996). Kad ljude stereotipiziramo donosimo zaključke odnosno slike koje predočavamo kad se evocira određena kategorija. To su zapravo „sadržaji“ kategorijalnih ladica u koje svrstavamo ljude te im nastojimo dati smisao bilo kojoj konkretnoj socijalnoj situaciji.

Uvjereni smo da bi se napetosti, sukobi, te razni oblici etničke i rasne diskriminacije sa kojima se suočava svijet, mogli riješiti oblikovanjem „tolerantne svijesti“. Pojam „tolerancija“ (od latinskog *tolerantia*, što dolazi od glagola *tolerare*, a znači "podnositi, tolerirati") označava sposobnost podnošenja nečega što jeste ili bi moglo biti neugodno, štetno ili nepodnošljivo (Trimarchi i Papeschi, 1995).

Tolerancija (Vidović, 2005) znači prihvatanje razlika – pravo da se bude različit, poštovanje, prihvatanje i uvažavanje razlika, shvatanje kvaliteta interakcije ovih razlika, poštovanje različitih kulturnih vrijednosti, poštovanje osnova svakog ljudskog bića, harmonija, suživot, inkluzija i uživanje u različitostima. Tolerancija znači borbu protiv socijalne nepravde i priznavanje principa jednakosti i ravnopravnosti, poštovanje prava na identitet, na korištenje i očuvanje jezika, tradicije, običaja i kulture, znanje o sebi i drugima, otvorenosti, nadahnutoj komunikaciji, slobodi misli i djela, slobodi vjerovanja i pravu na vrijednosti.

1.2.4 Odgoj za rodnu jednakopravnost u predškolskoj ustanovi

Sve djevojčice i dječaci, žene i muškarci, imaju pravo na kvalitetno obrazovanje, sa pravednim pristupom i bez diskriminacije. Rodna ravnopravnost u odgoji i obrazovanju odnosi se na različite potrebe djevojčica i dječaka i osigurava njihov upis, učešće i uspjeh u okruženju za učenje. Podrazumijeva restrukturiranje kulture, politika i praksi u odgojno-obrazovnim intervencijama kako bi se ispunile različite potrebe i kapaciteti svih učenika i učenica (Međugeneracijska mreža za obrazovanje u vanrednim situacijama, 2010).

Rodno odgovarajući odgoj i obrazovanje:

- rješava rodne prepreke tako da sve djevojčice i dječaci, žene i muškarci mogu učiti;
- poštuje razlike zasnovane na rodu i priznaje da je rod, uz starosnu dob, etničku pripadnost, jezik, invaliditet i religiju, dio identiteta učenika;
- omogućava odgojno-obrazovnim strukturama, sistemima i metodologijama da budu osjetljivi prema svim djevojčicama i dječacima, ženama i muškarcima;

- brine se da rodni paritet u odgoju i obrazovanju bude dio šire strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti u društvu;
- stalno se razvija kako bi se zatvorili jazovi rodnog dispariteta i otklonila rodna diskriminacija (Međuagencijska mreža za obrazovanje u vanrednim situacijama, 2010).

Kada govorimo o muškom ili ženskom spolu i njihovim odnosima, nailazimo na mnogo stereotipa; to su tzv. rodni stereotipi koji predstavljaju iskrivljene slike ili predodžbe koje jedna skupina ljudi ima o nekoj drugoj (Ručević, 2010). Rodni stereotipi prate pojedinca od samog rođenja, putem prvih socijalizacija i prvih odnosa s najbližima, čemu u prilog govore i razne konotacije koje pridajemo određenom spolu.

Odgoj za rodnu jednakopravnost treba imati za cilj „rušenje” tipičnih stavova društva poput „Ne moramo razmišljati o rodu, očito je koje su razlike između dječaka i djevojčica.”; „Preteško je pobrinuti se da se uzmu u obzir potrebe raznih učenika u svakom trenutku.”; „Djevojčice su nježnije i plačljivije, a dječaci su hrabri i ne plaču.”; „Žene trebaju biti domaćice, a muškarci raditi i zarađivati novac.” Često se smatra da se pitanja roda tiču samo djevojčica i žena, a zapravo se tiču žena, djevojčica, dječaka i muškaraca – njihovih specifičnih potreba, briga i kapaciteta kao i međusobnih odnosa u vezi sa pristupom resursima.

Djeca često znaju više od odraslih o rodnim aspektima zbog kojih su njihovi vršnjaci isključeni iz odgoja i obrazovanja, o raznim rizicima sa kojima se suočavaju u školi i izvan nje, o negativnim posljedicama krize na njihove vršnjake i lokalne zajednice. Djeca mogu imati snažnu ulogu u promoviranju rodne ravnopravnosti u vrtićima, školama i u društvu.

1.3 Kurikulum predškolskog odgoja i obrazovanja

Početkom 90-tih godina prošlog vijeka, pojavila se potreba za preciznijim terminološkim određenjem pojmova program i kurikulum. Danas značenje pojma program i kurikulum, njihovo određenje i razgraničenje, potiče rasprave među praktičarima, a nailazimo i na različita objašnjenja ovih pojmova u brojnoj pedagoškoj i didaktičkometodičkoj literaturi. Kao pojam nastavni plan i program kod nas se još uvijek koristi u svom najširem značenju i odnosi se na propisani dokument na osnovu kojeg se organizuje rad u predškolskim/školskim ustanovama. U tom smislu on se često upotrebljava kao sinonim za pojam kurikulum i osnove programa. S

obzirom da pravo značenje pojma program odgojno-obrazovnog rada podrazumijeva njegovo školsko značenje, tj. spisak predmeta, ciljeva i zadataka te kratka didaktičko-metodička uputstva za njihovo ostvarivanje, program zapravo ima uže značenje od kurikuluma, a šire od osnova programa. Koncepti predškolskih programa, koji su dugi niz godina bili prisutni na ovim prostorima, imali su upravo takvu školsku strukturu. Ona je proizišla iz želje i potrebe da se predškolskom odgoju osigura „ozbiljnost i važnost“ kakvu imaju obavezne obrazovne institucije u sistemu odgoja i obrazovanja jedne države (Marendić, 2011).

Danas postoji niz značenja za pojam kurikulum. Slunjski (2001) smatra da je kurikulum ili nastavni plan i program cjelovita, sistemska i ukupna planiranost obrazovanja i odgoja koja se odnosi na zadaće, vrijeme te naputke o organizaciji i metodama rada uz precizno određenje šta učenici trebaju usvojiti na primjerenom razini znanja i umijeća.

Predškolski kurikulumi definišu se u širem i užem smislu. U širem smislu smatra se službenim dokumentom na nivou jedne države koji predstavlja zajednički, okvirni i orijentacijski sažetak načela na kojima se temelji odgojno-obrazovni rad u predškolskim ustanovama (npr. Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama u BiH). U užem smislu smatra se način prilagođavanja, ili provođenja službenog kurikuluma u pojedinoj ustanovi, tj. konkretna odgojno-obrazovna praksa koja podrazumijeva ukupnost odgojno-obrazovnih interakcija unutar fizičkog i socijalnog okruženja jedne ustanove (Slunjski, 2006).

Predškolski kurikulum odgajateljima pomaže u stvaranju djetetove okoline i poticajima za učenje te uvidu u djetetovo razmišljanje. Kroz takve uslove, dijete ima priliku učiti kako se uči. Ono će samostalno istraživati i razvijati svoje strategije učenja služeći se pritom poticajima i raznovrsnim resursima koja su mu unaprijed ponuđena i isplanirana putem kurikuluma (Slunjski, 2001). Kurikulum se kreira u skladu sa potrebama i razvojem djeteta što odgajateljima pruža dijapazon ideja. Takav kurikulum se temelji na razumijevanju djetetovih interesa, individualnih potreba i mogućnosti, kognitivnih strategija, stilova učenja, postojećih znanja, inteligencije i razumjevanja. Planiranje je važan dio stvaranja kurikuluma, pomaže odgajateljskom timu da zajedno radi te da se izbjegnju nedoumice oko uloga i odgovornosti. Obavezno je kreirati mjesečne, sedmične i dnevne pripreme te su one sastavni dio rasporeda odgajatelja.

Danas kurikulum treba odgovoriti na četiri ključna pitanja, a to su: što se s odgojem želi postići, koje sadržaje treba učiti da bi se ciljevi ostvarili, koje metode, organizaciju i strategiju primijeniti

da bi učenje bilo uspješno te kako vrednovati odnosno utvrditi načine procjenjivanja rezultata procesa učenja (Herrick i Tyler, 1950, prema Strugar, 2012).

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1 Predmet istraživanja

Predmet istraživanja kojim se bavimo jeste fenomen odgoja za mir i nenasilje u predškolskom kurikulumu. Nastojimo definisati termine kurikulum, predškolski odgoj, mir i nenasilje; otkriti da li je odgoj za mir i nenasilje sastavni dio predškolskog kurikuluma. Istražujemo da li je odgoj za mir i nenasilje dio sadržaja u pisanim pripremama odgajateljica u Predškolskoj ustanovi „Cvrčak” Sarajevo. Ovako definiran predmet istraživanja omogućava dodatne uvide u odgojne aktivnosti predškolskih ustanova, a koje doprinose kvalitetnom dječijem rastu i razvoju.

2.2 Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je ispitati zastupljenost sadržaja odgoja za mir i nenasilje u integriranom predškolskom kurikulumu.

2.3 Zadaci istraživanja

Zadaci proizilaze iz cilja istraživanja. U skladu sa tim postavljamo sljedeće zadatke:

1. Putem pojmovne i frekvencijske analize zadataka u pisanim pripremama odgajateljica istražiti zastupljenost temeljnih područja i sadržaja na kojima se zasniva odgoj za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama:
 - zastupljenost sadržaja vezanih za ljudska prava: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost;
 - zastupljenost sadržaja vezanih za nenasilno rješavanje sukoba: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija;
 - zastupljenost sadržaja vezanih za multikulturalno obrazovanje i odgoj: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi;

- zastupljenost sadržaja vezanih za rodnu jednakopravnost: značaj rodnih uloga u izgradnji mira, rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena.
2. Kreirati preporuke za unapređenje predškolskog kurikuluma.

2.4 Istraživačka pitanja

1. Kakva je zastupljenost temeljnih područja i sadržaja na kojima se zasniva odgoj za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama?
2. Koje preporuke mogu proisteći iz analize pisanih priprema odgajateljica?

2.5 Metode istraživanja

Metode koje će se koristiti su: metoda teorijske analize i metoda analize dokumentacije.

Uz primjenu metode teorijske analize se, na osnovu analize pedagoške teorije, pojmova, zakona, principa te na osnovu proučavanja pedagoške i druge literature, omogućuje obogaćivanje fonda naučnog saznanja u pedagogiji. Osnov za metodu teorijske analize su već utvrđena pedagoška i druga saznanja izražena u uopćenom vidu (pojmovi, zakonitosti) stečena primjenom drugih istraživačkih metoda i postupaka. Pomoću metode teorijske analize istraženi su prethodni teorijski sadržaji koji se odnose na tematiku odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama. Razlog je svakako sticanje temeljitijeg i detaljnijeg uvida i upoznavanje sa pomenutom pedagoškom temom.

Primjenom metode analiza dokumentacije stičemo uvid u pisane pripreme odgajateljica za uzrasnu skupinu četverogodišnjaka u predškolskim ustanovama. Temeljem frekvencijske (f) analize zadaci su razvrstani prema definiranim temeljnim područjima i njihovim pripadajućim sadržajima na kojima se zasniva odgoj za mir i nenasilje:

- Odgoj za ljudska prava: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost;
- Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija;
- Multikulturalno obrazovanje i odgoj: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi;
- Odgoj za rodnu jednakopravnost: značaj rodni uloga u izgradnji mira, rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena.

2.6 Tehnika istraživanja

Rad na dokumentaciji je skup sačuvanih podataka koji su u vezi sa problemom odgoja. Riječ je o dokumentima koje su ranije izradile druge osobe, a istraživač iz njih izvlači zaključke (zakoni, nastavni planovi i programi, nastavne pripreme itd.) (Mužić, 2004). Ovom tehnikom nastojimo doći do podataka o primjeni odgoja za mir i nenasilje u Predškolskoj ustanovi „Cvrčak” Sarajeva analizirajući pisane pripreme odgajateljica za uzrasnu skupinu četverogodišnjaka.

2.7 Instrument istraživanja

Istraživanje je realizovano temeljem analitičke matrice koja je konstruirana za potrebe ovog istraživanja, temeljem analize recentne literature. Kao teorijski okvir uzeta su temeljna područja na kojima se zasniva odgoj za mir i nenasilje u vrtiću. Instrument se sastoji iz četiri glavna područja koja sadrže svoje kategorije (Odgoj za ljudska prava: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost; Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija; Multikulturalno obrazovanje i odgoj: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi; Odgoj za rodnu jednakopravnost: značaj rodni uloga u izgradnji mira, rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno

senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena) u koje unosimo i analiziramo podatke iz zadataka iz pisanih priprema odgajateljica.

2.8 Uzorak istraživanja

Istraživanje manjeg opsega, kao što je ovo, iziskuje neslučajni odabir uzorka. Primjenit ćemo ciljani tip uzorka. „U ciljnom uzorku istraživači odabiru slučajeve koji će biti uključeni u uzorak na temelju vlastite prosudbe njihove tipičnosti." (Cohen, Manion & Morrison, 2007: 102). „Prigodni uzorak uključuje odabir najbližih pojedinaca kao ispitanika i nastavljanje tog procesa sve dok se ne dostigne tražena veličina uzorka. Budući da ne predstavlja nijednu skupinu osim same sebe, ne zahtjeva generaliziranje na širu populaciju; to je za prigodni uzorak nebitno." (Fajgelj, 2007: 103). Odabirom pojedine ciljane skupine svjesni smo da ona jednostavno predstavlja sebe, a ne širu populaciju.

Uzorak istraživanja čine pisane pripreme odgajateljice iz Predškolske ustanove „Cvrčak” Sarajevo. Analizirane su pisane pripreme od perioda septembra 2020. do aprila 2021. odnosno osam mjeseci što podrazumijeva 8 mjesečnih priprema, 32 sedmične pripreme i 174 dnevne pripreme za uzrasnu skupinu četverogodišnjaka. Jedinice analize za koje smo se odlučili u ovom istraživanju su zadaci, kojih je bilo 5: (a) spoznajni (kognitivni) razvoj; (b) socio-emocionalni razvoj ličnosti; (c) razvoj govora i komunikativnih sposobnosti; (d) tjelesni i zdravstveni odgoj; (e) razvoj sposobnosti izražavanja i stvaralaštva.

U nastavku slijedi tabela rasporeda mjesečnih, sedmičnih i dnevnih tema za odgojnu grupu uzrasta od četiri godine.

Tabela 1. Raspored mjesečnih, sedmičnih i dnevnih tema (2020-2021. godina)

Mjesec	Mjesečne tema	Sedmične teme	Dnevne teme
Septembar 2020.	<i>1. Eto, to sam ja</i>	<p>1. Pričam ti priču</p> <p>2. Upoznajem okolinu</p> <p>3. Crtam i stvaram</p> <p>4. Ko pjeva zlo ne misli</p> <p>5. U zdravom tijelu zdrav duh</p>	<p>"Čuvam slatkiše za mamu i tatu"- govorna igra</p> <p>Ja u vrtiću</p> <p>Priča o prijateljstvu</p> <p>Kako se zovem?</p> <p>Opiši druga u tri riječi – govorna igra</p> <p>Izgled moga tijela (lice,oči,kosa)</p> <p>Moj Bonton</p> <p>Lična karta djeteta (Ime,prezime,adresa,omiljena igračka,igra,drug,hrana...)</p> <p>Stablo moje</p> <p>Moje tijelo</p> <p>Krug prijateljstva - likovna radionica</p> <p>Moja porodica</p> <p>Portret "Ja" i "Moj najbolji drug"</p> <p>Moje tijelo - otiskivanje</p> <p>Izrada porodične fotografije</p> <p>Pjesma "Mi smo djeca vesela"</p> <p>"Šta se u vrtiću radi "- pjesmica</p> <p>Pjesma " Ovako se ruke miju"</p>

			<p>"Zrno po zrno pogača " - pjesma</p> <p>Preskakanje</p> <p>Poligon s preprekama</p> <p>Ravnoteža</p>
Oktobar 2020.	<i>1.Šta nam jesen donosi</i>	<p>1. Crtice o jeseni</p> <p>2. Obilježja jeseni</p> <p>3. Jesenja hrana</p> <p>4. Jesenje pjesmice</p>	<p>Rukavice pričalice</p> <p>"Priča o Jeseni"</p> <p>Prica " Vjeverica i žir "</p> <p>"Medo i kruške " - priča</p> <p>Prava i obaveze djece - govorna igra</p> <p>Plodovi jeseni</p> <p>Dječija nedjelja (01.10 - 05.10)</p> <p>Promjene u prirodi</p> <p>Odijevanje u jesen</p> <p>Dan jabuke (20.10) - likovni rad</p> <p>Dan bundeve (30.10) - likovni rad</p> <p>Jesenje drvo - rad s</p>

			<p>temperama</p> <p>Kolaž od presovanog lišća</p> <p>Otiskivanje povrća</p> <p>Pjesma " Kruška, jabuka i šljiva"</p> <p>Tiho, tiho pada – jesenska pjesma</p> <p>Jesenska pjesma</p> <p>Šumska čarolija</p> <p>Jesen na putu - slikopjesma</p> <p>Razvrstaj i odvoji prema boji</p> <p>Veliko- malo</p> <p>Pojmovi desno - lijevo</p>
Novembar 2020.	<i>1. Životinje i njihova staništa</i>	<p>1. Domaće i divlje životinje</p> <p>2. Životinje u BIH</p> <p>3. Životinje u jesen</p> <p>4. Pjesme o zecu</p>	<p>Moja domovina</p> <p>Zekina kućica</p> <p>Vuk i janje</p> <p>Zec u kupusu</p> <p>Tri praseta – pozorišna predstava</p> <p>Međunarodni dan djeteta (20.11)</p> <p>Dan državnosti BiH (25.11)</p> <p>Domaće i šumske životinje</p>

			<p>Staništa životinja</p> <p>Ishrana životinja</p> <p>Ptice selice</p> <p>Pravimo čestitku domovini</p> <p>Životinjski svijet u jesen</p> <p>Slikamo boje jeseni</p> <p>Šumske životinje – tehnika origami</p> <p>Izrada makete - domaće/šumske životinje</p> <p>Maleni ježić - pjesmica</p> <p>Moja domovina - pjesma</p> <p>U šumici zeko – usvajanje pjesmice</p> <p>“Zeko” - brojilica</p>
Decembar 2020.	<i>1. Novogodišnje radosti</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ljudska prava 2. Obilježja zime 3. Jelka – prvi znak zimskih praznika 4. Pjesme o zimi 5. Igre na snijegu 	<p>Dan ljudskih prava (10.12.)</p> <p>Priča po slikama "Djeca i Snješko"</p> <p>"Djed i repa" - Igrokaz</p> <p>Snježne radosti - priča</p> <p>Dan UNICEF-a (11.12)</p> <p>Priroda zimi</p>

			<p>Snježne pahulje</p> <p>Ukrasi, čestitke</p> <p>Prve pahulje</p> <p>Ukrašavanje jelke</p> <p>Snježne pahulje - slikanje</p> <p>Izrada novogodišnjih ukrasa</p> <p>Novogodišnja čestitka</p> <p>Ukrasimo naš vrtić – dekoracije</p> <p>Otiskivanje grančica - pahuljice</p> <p>Pjesma "Zima, zima, e pa šta je"</p> <p>"Djeda Mraze ne skreći sa staze" - pjesmica</p> <p>"Snjegović" - pjesmica</p> <p>"Čizma glavu čuva" – pjesma</p> <p>Poligoni prepreka</p> <p>Puzanje, provlačenje, preskakanje</p> <p>Dan dječije radosti (31.12.)</p>
Januar 2021.	<i>1.Kad je zima leda ima</i>	1. Razvij govor kroz priče i	<p>Svjetski dan smijeha (10.01)</p> <p>Poštar zec</p>

		igrokaze	Djeca i snješko - slikopriča
		2. Šta se događa zimi?	Snjegović i Pingvin - Igrokaz
		3. Zimski duh	Imenovanje i opisivanje sportova i sportske opreme
		4. Zimske aktivnosti	Gdje su životinje zimi?
			Ljudi zimi
			Odijevanje zimi
			Zimski sportovi
			Sportska oprema
			Polarni Medo - crtanje
			Zimska sportska oprema – kolaž
			Doživljaj zimske noći
			Omiljeni zimski sport – akvarel
			Pahuljice od papira
			Preskakanje preko užeta
			Vježbe sa rekvizitima
			Skokovi i prelasci kroz i preko obruća
			Trčanje cik-cak
			Trčanje 20-25 sekundi u

			<p>jednom smijeru</p> <p>Kotrljanje lopte po liniji</p>
Februar 2021.	<i>1.Higijena i zdravlje</i>	<p>1. Čuvajmo oralno zdravlje</p> <p>2. Zdravlje ulazi na usta</p> <p>3. Voćna salata</p> <p>4. Pjesmice o higijeni</p>	<p>Priča "Gric i Grec"</p> <p>EYOF (04.02- 08.02.)</p> <p>Zdrava hrana - Slikopriča</p> <p>Igrokaz "Šargarepa"</p> <p>Znak za Zubić vilu</p> <p>Neuredna djevojčica - priča</p> <p>Korpa puna zdravlja</p> <p>Zdrava ishrana</p> <p>Moje zdravo tijelo</p> <p>Naša higijena</p> <p>Bakterije</p> <p>Tanjir zdrave hrane</p> <p>Oslikavamo povrće na papiru</p> <p>Pravimo voće i povrće od papira</p> <p>Crtamo omiljenu namirnicu</p> <p>Izrada higijenskih pomagala</p> <p>Prije i poslije jela - recitacija</p> <p>"Peri ruke " - pjesmica</p>

			Ovako se ruke miju – pokretna igrica Higijena – slušanje pjesmice
Mart 2021.	<i>1. Jedan cvijet, dva cvijeta</i>	1. Pričam ti priču 2. Buđenje prirode 3. Likovno izražavanje 4. Vokalno izražavanje 5. Prvo skoči, pa reci hop	"Palčica" priča "Jedan običan dan u životu svake mame" igrokaz "Kako je cvijet upoznao svijet" priča Bubamarin čarobni vrt - priča Dan nezavisnosti BiH (01.03.) 8. Mart – Dan žena Vijesnici proljeća Ekologija Priroda se budi Biljni svijet Čestitka za mamu Svjetski dan voda - ilustracije Cvijeće i behar od maramica Cvijet i pupoljak Slikanje vijesnika proljeća - akvarel "Mame su prave dame"

			<p>pjesma</p> <p>Lastavice gdje si bila? – brojatica</p> <p>Lete, lete laste</p> <p>"Pjesma cvijeća" pjesma</p> <p>"Pčela i cvijet" pjesma</p> <p>Hodanje uz muziku – stupanje</p> <p>Hodanje bez odmora 5-10 minuta</p> <p>Gađanje u cilj (gol, obruč)</p> <p>Prelaženje i preskakanje prepreka 25-30 cm</p> <p>Poligoni prepreka</p>
April 2021.	<i>I. U svijetu insekata</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Priče o insektima 2. Insekti u prirodi 3. Insekti kroz umjetnost 4. Oglašavanje insekata 	<p>Svjetski dan grada Sarajeva (06.04)</p> <p>Priča "Stonoga i mrav"</p> <p>"Bajka o mravu" priča</p> <p>Šta je sreća?</p> <p>Imenovanje i opisivanje insekata</p> <p>Cvrčak i mrav - basna</p> <p>Mravinjak</p> <p>Košnicu prave pčele</p> <p>Dan planete zemlje (22.04.)</p> <p>Rođenje leptira</p>

			Izgleda insekata i dijelovi Značaj buba u prirodi Staništa insekata Život mrava – maketa mravinjaka Moj grad – drvene bojice Gusjenica od gline Leptir sletio na cvijet Moja planeta Buket - kolaž Međunarodni dan plesa (29.04.) "Nije lako bubamarcu" pjesmica "Cvrčak cvrle" pjesmica Sarajevo ljubavi moja – slušanje pjesme Proljeće je procvalo – muzička igra
--	--	--	--

2.9 Postupak obrade podataka

Obzirom da je kvalitativno istraživanje bilo koje istraživanje koje nije posredovano statističkom analizom ili bilo kojim drugim načinom kvantifikacije, podatke ćemo obraditi jednostavnim postupcima deskriptivne statistike, koje će omogućiti opis fenomena i njegovu uronjenost u kontekst. Rezultate ćemo prikazati u vidu narativa. Pojedine odgovore možemo klasificirati u skladu sa postavljenim istraživačkim pitanjima.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Detaljnou analizom pisanih priprema odgajateljica istražili smo postojanost odgoja za mir i nenasilje u Predškolskoj ustanovi „Cvrčak” Sarajevo. Analiza je uključila pisane pripreme od perioda septembra 2020. do aprila 2021. godine, odnosno osam mjeseci što podrazumijeva 8 mjesečnih priprema, 32 sedmične pripreme i 174 dnevne pripreme za uzrasnu skupinu četverogodišnjaka. Detaljan pregled mjesečnih, sedmičnih i dnevnih tema prikazan je u tabeli 1 (str. 24).

Tabela 2. Ukupna zastupljenost temeljnih kategorija odgoja za mir i nenasilje u Predškolskoj ustanovi Cvrčak

Temeljna kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama	f (%)
Odgoj za ljudska prava	4%
Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba	47%
Multikulturalno obrazovanje i odgoj	33%
Odgoj za rodnu jednakopravnost	16%

U tabeli 2 prikazana je ukupna zastupljenost temeljnih kategorija odgoja za mir i nenasilje u Predškolskoj ustanovi Cvrčak, za odgojnu skupinu četverogodišnjaka. Odnosno od ukupno 174 dnevne pripreme, procentualno je prikazana zastupljenost temeljnih kategorija odgoja za mir i nenasilje. Možemo zaključiti da od četiri osnovne potkategorije odgoja za mir i nenasilje odgajatelji u vrtiću su najmanje obrađivali teme vezane za područje odgoj za ljudska prava (4%), odnosno od ukupno 100%, zastupljena je 4% potkategorija odgoja za ljudska prava, a najviše su obrađivali teme vezane za područje odgoj za nenasilno rješavanje sukoba (47%), odnosno od ukupno 100% zastupljena je 47% ova potkategorija. Temeljna kategorija multikulturalno obrazovanje i odgoj, od ukupno 100% zastupljena je 33%, a odgoj za rodnu jednakopravnost, od ukupno 100% zastupljena je 16%. Slijedi detaljan prikaz i obrazloženje svake potkategorije.

3.1 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje - odgoj za ljudska prava

Prva kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama je odgoj za ljudska prava. Ova kategorija sadrži pet potkategorija: pravo na obrazovanje, pravo na život, pravo na slobodu, pravo na dostojanstvo, pravo na privatnost.

Tabela 3. Odgoj za ljudska prava – prva kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama

Temeljna kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama	Potkategorije temeljne kategorije	f (ukupno 174 dnevne teme)	f (%)
Odgoj za ljudska prava	Pravo na obrazovanje	30	40.74%
	Pravo na život	14	19.91%
	Pravo na slobodu	7	9.45%
	Pravo na dostojanstvo	10	13.51%
	Pravo na privatnost	12	16.39%

U *tabeli 3* prikazana je zastupljenost sadržaja u predškolskoj ustanovi za temeljnu kategoriju odgoja za mir i nenasilje, odgoj za ljudska prava. Ukupna zastupljenost kategorije odgoj za ljudska prava unutar odgoja za mir i nenasilje iznosi 4%. Zapravo, taj postotak je nizak u odnosu na stopostotnost. Uočavamo da je najčešće realizovana tema u okviru kategorije odgoj za ljudska prava, pravo na obrazovanje. Pravo na obrazovanje zastupljeno u 30 tema od ukupno 174 dnevne teme Predškolske ustanove „Cvrčak“ odnosno 40.74%.

Tako kroz temu „*Prava i obaveze djece*“ jedan od kognitivnih zadataka je: usvajanje pojma pravo te upoznavanje djece sa pravom na obrazovanje/školoavanje, slobodu, igru, život, brigu, privatnost i dostojanstvo. Pravo na obrazovanje je osigurano nizom zakona i konvencija i kao takvo trebala bi ga uživati svaka individua. Nažalost, postoje slučajevi kada je pravo na obrazovanje samo slovo na papiru i upravo zbog toga djecu, od najranijeg uzrasta, trebamo podučavati da imaju pravo na obrazovanje, bez obzira na razlike te da podržavaju druge kad im

je to pravo uskraćeno. Najčešći primjer uskraćivanja ovog prava u praksi, uočavamo kod osoba sa teškoćama u razvoju. Zbog niza ograničenja to im se pravo uskraćuje umjesto da se ulože napori i usmjeri energija na otklanjanje istih. Tako neadekvatan prilaz u nekim vrtićima ne smije biti prepreka djetetu u invalidskim kolicima već odrasli, stručnjaci moraju riješiti taj problem i omogućiti djetetu nesmetano i zagarantovano predškolsko obrazovanje i odgoj.

Sa druge strane, ostale potkategorije odgoja za ljudska prava su različito zastupljene, što uočavamo iz tabele broj 3. Ukoliko želimo odgajati najmlađe za mir i nenasilje neophodno je podučavati ih osnovnim zagarantovanim pravima. Pored obrazovanja, tu su pravo na život, slobodu, dostojanstvo i privatnost. Djeca trebaju znati koja su im prava pružena i braniti ih onda kada im se ista narušavaju. Nije rijedak slučaj da se navedena prava krše u našem društvu i baš zbog toga ključ vidimo u institucionalnom odgoju i obrazovanju. Odgajatelji su, nakon obitelji, prvi faktori od kojih dječa uče te je zbog toga veliki zadatak u njihovim rukama. Kroz predškolske ustanove, odgajamo buduće generacije građana ove države, a za miran i nenasilan život svih nas, potrebno je kvalitetno obrazovanje i odgoj.

3.2 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – odgoj za nenasilno rješavanje sukoba

Druga kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama je odgoj za nenasilno rješavanje sukoba. Ova kategorija sadrži šest potkategorija: nenasilna komunikacija, medijacija, konstruktivno rješavanje problema, aktivno slušanje, TI i JA poruke, empatija.

Tabela 4. Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba – druga kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama

Temeljna kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama	Potkategorije temeljne kategorije	f (ukupno 174 dnevne teme)	f (%)
Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba	Nenasilna komunikacija	159	21.06%
	Medijacija	110	14.57%
	Konstruktivno rješavanje problema	141	18.67%
	Aktivno slušanje	160	21.20%
	TI i JA poruke	45	5.96%
	Empatija	140	18.54%

U tabeli 4 prikazana je zastupljenost sadržaja u predškolskoj ustanovi za temeljnu kategoriju odgoja za mir i nenasilje, odgoj za nenasilno rješavanje sukoba. Ukupna zastupljenost kategorije odgoj za nenasilno rješavanje sukoba iznosi 47%. Obzirom da je za odgoj za mir i nenasilje u predškolskom kurikulumu ključan odgoj za nenasilno rješavanje sukoba ovi podaci su zaista ohrabrujući. U (verbalni) sukob ili konflikt ulazimo svakodnevno sa različitim ljudima. Sukobi su neizostavni dio svakodnevnice i kao takvi ne moraju nužno biti negativni. Iz sukoba rastemo ukoliko ga konstruktivno rješavamo. Učestalost potkategorija u temama, koje se realizuju u Predškolskoj ustanovi Cvrčak, su sljedeće: nenasilna komunikacija 21.06%, medijacija 14.57%, konstruktivno rješavanje problema 18.67%, aktivno slušanje 21.20%, TI i JA poruke 5.96% i empatija 18.54%.

Prisutnost ovih potkategorija uočavamo u mnogim dnevnim temama, pa tako u okviru sedmične teme Piče o insektima, a posebno u okviru dnevne teme priča "Stonoga i mrav" postavljen je sljedeći zadatak u okviru socio-emocionalnog razvoja ličnosti: poticanje empatije kao ključne vještine u socijalnim odnosima djece, razvoj vještine nenasilne komunikacije među djecom i poticanje upotrebe medijacije u sukobima među djecom. U okviru zadatka razvoj govora i komunikativnih sposobnosti navodi se sljedeće: bogaćenje dječijeg vokabulara, poticanje

upotrebe vještine aktivnog slušanja i ti i ja poruka, razvoj tehnika za konstruktivno rješavanje problema.

Najviše zastupljena potkategorija odgoja za nenasilno rješavanje sukoba je aktivno slušanje i nenasilna komunikacija. Ove vještine je neophodno razvijati kod djece od najranijeg uzrasta jer se ljudska komunikacija svakodnevno odvija i to sa različitim grupama i individuama. Da bi uspješno komunicirali potrebno je pasivno slušanje zamjeniti aktivnim te moguće sukobe nenasilno umjesto nasilno rješavati. Konstruktivno rješavanje problema i empatija su nešto manje zastupljene potkategorije. „Konstruktivno rješavanje konflikta pretpostavlja aktivan odnos prema problemu u kojem će svaki sudionik voditi računa o svojim potrebama i željama i o potrebama i željama druge strane” (Ajduković i Pečnik, 1994: 11). Pored navedenih vještina, medijacija je još jedan način nenasilnog rješavanja sukoba i ona je posebno poželjna kod djece vrtićkog uzrasta. Sukob oko igračke je česta situacija u vrtiću te je u istoj ključna uloga trećeg lica, najčešće odgajateljice. Djeca koja budu dio medijacije istu mogu koristiti u sukobima sa braćom i sestrama i/ili vršnjacima.

Najmanje zastupljena potkategorija u temama predškolske ustanove jesu TI i JA poruke. JA poruke služe izražavanju vlastitih opažanja, iskustava, osjećaja, doživljaja, sjećanja, misli, potreba, želja, zanimanja, ideja, maštanja, očekivanja, stavova itd. Mnogi izbjegavaju JA poruke jer ne žele niti otkriti sebe niti približiti se sagovorniku. Za suživot u interkulturalnom svijetu JA poruke olakšavaju razumijevanje poruka u komunikaciji. „TI, MI i bezličnim porukama ili napadamo druge ili sebe udaljavamo odnosno sasvim isključujemo iz komunikacije sa drugima. Samo smo JA porukama u stanju razvijati stvarni lični doticaj i dijalog. Samo pomoću njih možemo doprijeti do drugog” (Brajša, 2000: 83). U dječijim, ali i sukobima odraslih, bitno je izraziti svoja osjećanja u vezi sa situacijom koja nas je povrijedila/naljutila/rastužila. Odgajatelji upotrebu JA poruka mogu poticati od najbezazlenijih verbalnih sukoba (sukob zbog igračke, crtića, mjesta u redu i sl.) do onih fizičkih koji se nažalost još uvijek mogu primjetiti kod djece.

3.3 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – multikulturalno obrazovanje i odgoj

Treća kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama je multikulturalno obrazovanje i odgoj. Ova kategorija sadrži pet potkategorija: odgoj za nediskriminaciju, život bez stereotipa i predrasuda, prihvatanje drugog i drugačijeg, podučavanje toleranciji, učenje o svojoj i tuđoj kulturi.

Tabela 5. Multikulturalno obrazovanje i odgoj – treća kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama

Temeljna kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama	Potkategorije temeljne kategorije	f (ukupno 174 dnevne teme)	f (%)
Multikulturalno obrazovanje i odgoj	Odgoj za nediskriminaciju	138	25.84%
	Život bez stereotipa i predrasuda	74	13.85%
	Prihvatanje drugog i drugačijeg	98	18.35%
	Podučavanje toleranciji	97	18.16%
	Učenje o svojoj i tuđoj kulturi	127	23.80%

U *tabeli 5* prikazana je zastupljenost sadržaja u predškolskoj ustanovi za temeljnu kategoriju odgoja za mir i nenasilje, multikulturalno obrazovanje i odgoj. Ukupna zastupljenost kategorije multikulturalno obrazovanje i odgoj iznosi 33%. Kako bi se odgovorilo raznolikim potrebama u multikulturalnom okruženju, u vrtićima je potrebno realizovati multikulturalno obrazovanje i odgoj te promovirati ravnopravnost svih članova društva. Multikulturalnost je stanje pluralnog društva koje se sastoji od kulturnih zajednica sa različitim identitetima (Lafraya, 2011: 10).

Bosnu i Hercegovinu čini šarenolikost kultura i identiteta i upravo zbog toga je svim građanima potrebno multikulturalno obrazovanje i odgoj.

U Predškolskoj ustanovi Cvrčak, najzastupljenije potkategorije u sadržajima koje odgajateljice realizuju sa djecom, su odgoj za nediskriminaciju 25.84% i učenje o svojoj i tuđoj kulturi 23.80%. U dnevnim temama poput *Moja domovina* i *Dan državnosti BIH*, postavljeni su sljedeći kognitivni zadaci: učenje o nastanku dana državnosti naše domovine, učenje o važnosti patriotizma i poštivanju drugih naroda i kultura dok su neki od zadataka razvoja socio-emocionalnog aspekta ličnosti: poticanje djece na dijalog, razgovor uz toleranciju, odgajanje u duhu nediskriminacije. Diskriminacija je nerijetko temelj za sukob, nažalost i za onaj fizički. Djeca diskriminiraju drugu djecu na osnovu izgleda, govora, ponašanja, porijekla, mjesta stanovanja itd. Ako vjerujemo da se djeca rađaju dobra, kao što je to vjerovao John Lock govoreći da su ona prazna ploča, na koju okruženje piše, onda je razumljivo da odgojni radnici (odgajatelji, učitelji, nastavnici) „pišu” vještine i znanja koja će djecu osposobiti da nediskriminiraju drugog i drugačijeg. Upravo učeći o svojoj i tuđoj kulturi, djeca obogaćuju znanje i raznolikost posmatraju kao priliku za rast i učenje, a ne priliku za sukobe.

Skoro podjednako su zastupljene potkategorije prihvatanje drugog i drugačijeg (18.35%) i podučavanje toleranciji (18.16%), a potkategorija život bez stereotipa i predrasuda je zastupljena 13.85%. Ne postoji osoba koja nema predrasude prema nekome ili nečemu, ali kroz obrazovanje to možemo osvijestiti, a potom raditi na tome. Predrasuda je neprijateljski ili negativni stav prema ljudima određene grupe ili prema pojedincima, a stereotipi su mišljenja i vjerovanja o čitavoj grupi ljudi pri čemu se svim članovima grupe pripisuju neke karakteristike bez obzira na stvarne razlike među njima (Miljković i Rijavec, 1996). Djeca predškolskog uzrasta bolje i lakše uče kroz igru te im se sadržaj o predrasudama i stereotipima upravo treba plasirati na taj način.

3.4 Zastupljenost temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje – odgoj za rodnu jednakopravnost

Četrta kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama je odgoj za rodnu jednakopravnost. Ova kategorija sadrži pet potkategorija: značaj rodnih uloga u izgradnji mira,

rodne razlike između muškaraca i žena, rodni stereotipi, upotreba rodno senzitivnog jezika, podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena.

Tabela 6. Odgoj za rodnu jednakopravnost – četvrta kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama

Temeljna kategorija odgoja za mir i nenasilje u predškolskim ustanovama	Potkategorije temeljne kategorije	f (ukupno 174 dnevne teme)	f (%)
Odgoj za rodnu jednakopravnost	Značaj rodnih uloga u izgradnji mira	18	5.14%
	Rodne razlike između muškaraca i žena	149	42.57%
	Rodni stereotipi	120	34.29%
	Upotreba rodno senzitivnog jezika	9	2.57%
	Podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena	54	15.43%

U *tabeli 6* prikazana je zastupljenost sadržaja u predškolskoj ustanovi za temeljnu kategoriju odgoja za mir i nenasilje, odgoj za rodnu jednakopravnost. Ukupna zastupljenost kategorije odgoj za rodnu jednakopravnost iznosi 16%. Rodna neravnopravnost se uočava u različitim segmentima života poput: obrazovanja, zapošljavanja, učestvovanja u društveno-političkim aktivnostima itd. Najmanje zastupljene potkategorije su upotreba rodno senzitivnog jezika 2.57% i značaj rodnih uloga u izgradnji mira 5.14%. Na primjer, u okviru dnevne teme *Bubamarin čarobni vrt*, postavljeni su sljedeći zadaci na kognitivnom nivou: kroz pričanje priče *Bubamarin čarobni vrt* poticati upotrebu rodno senzitivnog jezika, pojasniti ulogu i značaj rodnih uloga u

društvu. Sa druge strane, u okviru teme *Dan žena*, postavljeni su sljedeći zadaci na kognitivnom nivou: pojasniti rodne razlike između muškaraca i žena, razgovarati o položaju žene danas, podučavati koje sve poslove mogu obavljati i žene, pojašnjavanje termina rodni stereotipi.

Upotreba rodno senzitivnog jezika je relativno novo pravilo u našem društvu. Čak se i odrasli „bore” integrisati ga u vlastitu jezičnu upotrebu. Vrtići su mjesto gdje djeca uče nove riječi, pojmove, pravilno izražavanje i slaganje riječi i rečenica. Odgajateljice, kroz vlastiti primjer, ali i poduku imaju priliku odgajati i obrazovati generaciju koja će kroz nekoliko godina jednostavno i bez ustručavanja, govoriti rodno senzitivnim jezikom, tako da će to zvučati potpuno prirodno (obično je sintagma „To ne zvuči prirodno” protuargument upotrebi rodno senzitivnog jezika).

Nešto više je zastupljena potkategorija podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena (15.43%) dok su najviše zastupljene potkategorije rodni stereotipi (34.29%) i rodne razlike između muškaraca i žena (42.57%). Djeca predškolske dobi razlike između rodova najlakše i najčešće uočavaju na temelju odjeće i frizure. Međutim, „stalnost roda podrazumijeva svijest djeteta da će on ili ona uvijek biti muško ili žensko, neovisno o vanjskim promjenama poput frizure ili odjeće“ (Marović, 2009: 19). Prema tome, dijete od samog rođenja i prvih kontakata s vanjskim svijetom usvaja rodne stereotipe, ali i rano djetinjstvo nije faza u kojoj će se oblikovati stabilan rodni identitet, to tek dolazi u kasnijoj dobi.

Dječiji vrtić je mjesto koje bi trebalo poticati i njegovati humane odnose među rodovima i međusobno poštivanje rodne različitosti (Marović, 2009). Ulaskom u dječji vrtić dijete se prilagođava, ne samo na nove odrasle osobe i djecu, već i na život u odgojnoj skupini, grupnu dinamiku i odnose. Također, taj dječak ili djevojčica sa sobom donosi svoje obiteljsko naslijeđe i sve što ono podrazumijeva: uvjerenja, stil ponašanja, obiteljske odnose, navike i sl., a u okviru njih i stavove o rodnim ulogama i rodne stereotipe. U tom kontekstu odgajateljice imaju ključne uloge: „posebnost zanimanja odgajateljica je što u svakodnevnoj interakciji s djecom, uz odgojno-obrazovni rad, uvijek prenose dio svoje ličnosti i uvjerenja samim pristupom djeci“ (Marović, 2009, 21). Razvoju rodnih stereotipa kod djece pridonosi, uz tradicionalnu obitelj, i odgajateljica koja možda na svjesnoj razini: „ne želi podržavati rodne stereotipe, a pogotovo ne prenositi djeci“ (Marović, 2009: 21), ali na manje svjesnoj razini potiče proces transfera stereotipa. Stoga, neophodno je da odgajateljice osvijeste stavove o rodu i djeluju u skladu sa korektnim pravilima o rodnoj jednakopravnosti, a koja se mogu aplicirati iz različitih zakona i konvencija.

3.5 Preporuke za odgajatelje

Na osnovu dobivenih rezultata, kreirali smo preporuke odgajateljima kako bi doprinijeli odgoju za mir i nenasilje. Preporuke predstavljaju važan segment ovog rada. Smatramo da je preporuke neophodno navesti kako bi pomogli i olakšali svakodnevni rad odgajatelja u vrtićima. Preporuke koje ćemo navesti u nastavku rada se odnose na poticanje odgajatelja da u svoje dnevne, sedmične i mjesečne teme implementiraju sadržaje koji će promicati odgoj za mir i nenasilje odnosno odgoj za ljudska prava, rodnu jednakopravnost, nenasilno rješavanje sukoba i multikulturalno obrazovanje. Oni kao uzor i model djeci moraju da budu svjesni činjenice da su oni u tom periodu života među najvažnijim figurama.

Slijedi deset preporuka za odgajatelje kreirane na osnovu teorijske i istraživačke podloge:

1. Realizovati aktivnosti u grupama kako bi, kroz interakciju, djeca učila o osobinama drugih, sličnostima i razlikama između sebe i drugih, primjenivala dijalog i diskusiju te razvijala socijalne vještine;
2. Kroz metodu simulacije osmisliti situacije u kojoj su djeci narušena ljudska prava te dolaziti do mogućih rješenja;
3. Realizacija vježbi/aktivnosti na temu Ko sam ja, Šta želim biti, Ko su moji uzori;
4. Primjenjivanje medijacije u sukobu među djecom i poticanje djece na kompromisna rješenja;
5. Organizacija posjeta vjerskim i kulturnim objektima gdje djeca direktno imaju priliku da uče o drugom i drugačijem;
6. Organizovanje predavanja roditelja o stručnim zanimanjima. Neka žene, koja rade „tipična muška zanimanja” i muškarci koji rade „tipično ženska zanimanja” budu inspiracija djeci da rade ono što vole i u čemu su dobri, iako to odstupa od društvenih očekivanja;
7. Primjenjivanje kreativnih didaktičkih metoda i sredstava; npr. kroz igranje uloga podučavati djecu šta je kršenje ljudskih prava i šta mogu učiniti da se zaštite;
8. Crtane filmove, koja djeca gledaju dok su u vrtiću, birati pažljivo. Odgajatelji mogu prvo pregledati crtani film, a potom plasirati djeci. Paziti da poruke crtića budu pozitivne i ohrabrujuće; neka djevojčice u crtiću budu junakinje i slično;

9. Osmisliti priču o „drugačijoj” žirafi, slonu, pandi i poticati podržavanje i prihvatanje drugog i drugačijeg. Kroz predavanje i dijalog koristiti rodno senzitivan jezik te poticati djecu na isti;
10. Dozvoliti djeci da pričaju o praznicima koja slave i običajima koja poštuju; ukoliko vrtić pohađaju djeca iste vjeroispovijesti i nacionalnosti, osmisliti prezentaciju/predavanje o drugim religijama i običajima.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je ispitati zastupljenost sadržaja odgoja za mir i nenasilje u integriranom predškolskom kurikulumu. Iz rezultata istraživanja doznajemo da temeljne kategorije odgoja za mir i nenasilje nisu podjednako zastupljene. U Predškolskoj ustanovi „Cvrčak“ najzastupljenija kategorija odgoja za mir i nenasilje, u dnevnim temama, je odgoj za nenasilno rješavanje sukoba, a najmanje zastupljena kategorija je odgoj za ljudska prava.

Obzirom da je ovo istraživanje pokazalo nejednaku zastupljenost potkategorija odgoja za mir i nenasilje neophodna je reforma predškolskog kurikulumu i akcija u smjeru integrisanja svih potkategorija podjednako. U Japanu se mirovno obrazovanje razvija nakon stradanja uzrokovanih nuklearnim bombardovanjem Hirošime i Nagasakija 1945. godine. U najvećoj mjeri zastupljeni su antiratni sadržaji vezani uz borbu protiv nuklearne energije i nuklearnog rata (Bužinkić i sar. 2011: 6). Moto odgoja za mir i nenasilje može biti *Prevenција, a ne intervencija* što bi značilo: nisu nam potrebni sukobi nakon kojih bi integrisali odgoj za mir i nenasilje nego njegovim integrisanjem preventivno djelujemo.

Kako bi u predškolski kurikulum integrisali sadržaje odgoja za mir i nenasilje potrebno je postepeno integrisati prethodno navedene potkategorije. U multikulturalnom svijetu, u svijetu različitosti djecu je neophodno, od najranijeg uzrasta, podučavati i poticati na suživot. Različitost može biti motiv za sukob, ali umjesto toga može i biti motiv za učenje o drugim kulturama, religijama i običajima. Vrtići su zajednice vršnjaka različitog porijekla, izgleda, stavova, a nekada jezika, religije i slično. Stoga, vrtići trebaju biti oaze mira i nenasilja, a odgajatelji primjeri poželjnog ponašanja jer su često oni dječiji uzori.

Odgoj za mir i nenasilje obuhvata tjelesni, emocionalni, intelektualni i socijalni rast djece. Temeljimo ga na filozofiji koja uči ljubavi, saosjećanju, povjerenju, poštenju, saradnji i poštivanju ljudske vrste i života u multikulturalnom svijetu. Integrisanjem odgoja za mir i nenasilje u predškolski kurikulum, odgojem bi mogli postići formiranje generacija za suživot u multikulturalnom društvu, sa razvijenim vještinama poput nenasilnog rješavanja sukoba, aktivnog slušanja i slično.

Kroz navedene preporuke nastojali smo dati prijedlog šta sve odgajatelji mogu učiniti kako bi u vrtiće integrisali sadržaje o odgoju za mir i nenasilje. Rezultati su pokazali da, u vrtiću „Cvrčak“, odgajateljice realizuju sadržaje koji djecu odgajaju za nenasilno rješavanje sukoba, a nešto manje

sadržaje koji odgajaju za ljudska prava, multikulturalizam i rodnu jednakost. Stoga, kroz cjelokupan odgojno-obrazovni proces i sistem, a inicijalno u predškolskim ustanovama, sadržaji o miru, suživotu, nenasilju, nediskriminaciji, multikulturalizmu, interkulturalizmu, poštivanju ljudskih prava, rodnoj jednakopravnosti, nenasilnoj komunikaciji, mogu i moraju biti implementirani i realizovani. Generacije djece koja trenutno pohađaju predškolske ustanove, sutra će biti aktivni građani našeg društva. Mogu biti na različitim, stručnim pozicijama te mogu odlučivati o životu svih nas. Ukoliko budemo ovako posmatrali ovaj fenomen uvidjet ćemo smisao integrisanja istog u predškolski odgoj i obrazovanje.

Međutim, podučavanje znanja i vještina nenasilnog rješavanja sukoba, nenasilne komunikacije, rodne jednakopravnosti i poštivanja ljudskih prava je samo početak. Jačanje samoeфикаsnosti, odnosno osnaživanje uvjerenosti djeteta u mogućnost ostvarivanja uspjeha u rješavanju konfliktnih situacija, mirnom suživotu svih dječaka i djevojčica bez obzira na razlike, povećava vjerovatnost da će djeca zaista i djelovati u skladu sa stečenim znanjima i vještinama.

Važna napomena jeste da dobiveni rezultati prezentuju sliku Predškolske ustanove „Cvrčak” te se ne mogu generalizirati na ostale predškolske ustanove, odnosno za sve vrtiće. Prijedlog za daljnja istraživanja je izvršiti komparaciju većeg broja predškolskih ustanova i ustanoviti sličnosti i razlike. Pored toga, bilo bi poželjno i mapirati potkategorije koje su slabije zastupljene u odgojno-obrazovnim sadržajima te djelovati sa ciljem povećanja broja tog sadržaja.

Literatura

1. Ajduković, M., Pečnik, N. (2007). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
2. Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
3. Bartulović, M., Kušević, B. (2016). *Što je interkulturalno obrazovanje?* Zagreb: Centar za mirovne studije.
4. Bartlett, T. A., (2009). *Teaching teachers to teach peace: a reflective pre-service case study*. Toronto: University of Toronto.
5. Brajša, P. (1996). *Umijeće svadanja: Svađam se, dakle, postojim*. Pula: C.A.S.H.
6. Brajša, P. (2000). *Umijeće razgovora*. Pula: C.A.S.H.
7. Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Bužinkić, E. i saradnici. (2011). *Učiti za mir*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
9. Cohen, L., Manion L. & Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. Ćubelić, I. (1994). *Prava djece u međunarodnim dokumentima*. Split: Sveučilište u Splitu.
11. Dewey, J. (1970). *Vaspitanje i demokratija*. Cetinje: Obod.
12. Fabian. A.P., (2008). *Empatija kod djece*. Dostupno na linku: http://www.skole.hr/podsjecamo?news_id=1836 (14.03.2021. 22:00..).
13. Fajgelj, S. (2007). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
14. Franković, D., Predrag, Z., Šimleša, P. (1963). *Enciklopedijski rječnik pedagogije*. Zagreb: štamparski zavod „Ognjen Prica“.
15. Franović, I. i Vukosavljević, N. (2018). *Nenasilje: priručnik za treninge iz izgradnje mira*. Beograd: Centar za nenasilnu akciju.
16. Giesecke, H. (1993). *Uvod u pedagogiju*. Zagreb: Educa.
17. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Educa, Zagreb.
18. Isić, U. (2010). *Vršnjačka medijacija: priručnik za roditelje i nastavnike*. Sarajevo: OESC.
19. Knežević, M., Markočić, M. (1991). *Prijedlog programskog usmjerenja odgoja i obrazovanja predškolske djece*. Zagreb: Zavod za školstvo.

20. Konig, E., Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju: Uvod u osnove, metode i praktičnu primjenu*, Zagreb: Educa.
21. Lafraya, S. (2011). *Intercultural learning in non-formal educaon: theorecal frameworks and stang points*. Paris: Council of Europe.
22. Lučić, K. (2007). *Odgojiteljska profesija u suvremenoj odgojno-obrazovnoj ustanovi*. *Odgojne znanosti*, 9(1), 151-165.
23. Marendić, Z. (2011). *Predškolski programi tradicionalnog i savremenog. Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: APOSO.
24. Marković, D. (2002). *T-kit - osnove treninga*, Beograd: Todra.
25. Marović, Z. (2009). Ne smiješ plakati, ti si dječak. *Dijete, vrtić, obitelj*. 15(58), 18-23.
26. Marsh, C. J. (1992). *Kurikulum – temeljni pojmovi*. Zagreb: Educa d.o.o.
27. Martinović, N. (2015). Prirodno okruženje vrtića kao poticaj za razvoj. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 21(79), 35-36.
28. Međuagencijska mreža za obrazovanje u vanrednim situacijama. (2010). *Rodna ravnopravnost u obrazovanju i kroz obrazovanje - Džepni vodič za rodnu problematiku*. Geneva: INEE.
29. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. (1966). Dostupno na: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf> (14.03.2021. 21:20..).
30. Međunarodni pakt o civilnim i političkim pravima UN. (1966).. Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/medunarodniPakt%20B.pdf> (14.03.2021. 21:30..).
31. Miljak, A. (1986). *Odgoj i njega djece u drugoj i trećoj godini života*. Zagreb: Školske novine.
32. Miljak, A. (2007). Teorijski okvir sukonstrukcije kurikuluma ranog odgoja: Sukonstrukcija našeg kurikuluma ranog odgoja (str. 205- 249). U V. Previšić, *Kurikulum: teorije-metodologija sadržaj-struktura*. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Školska knjiga.
33. Miljak, A. (2015). *Razvojni kurikulum ranog odgoja – Model Izvor II*, priručnik za odgojitelje i stručni tim u vrtićima. Zagreb: Mali profesor d.o.o.

34. Miljković, D., Rijavec, M. (1996). *Razgovori sa zrcalom: psihologija samopouzdanja*. Zagreb: IEP.
35. Mužić, V. (2004). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*, Zagreb: Educa.
36. Opća deklaracija o ljudskim pravima UN. (1948). Dostupno na linku: http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf (14.03.2021. 21:30..).
37. Parker Roerden, L. (2013). *Nemoj mi se rugati: priručnik za nastavnike*, Zagreb: UNICEF.
38. Pašalić Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
39. Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje i normativi prostora, opreme i didaktičkih sredstava predškolskog odgoja i obrazovanja, Službene novine Kantona Sarajevo", br. 4/98, 9/00 i 18/02. Dostupno na: <https://mon.ks.gov.ba/content/pedagoski-standardi-za-predskolski-odgoj-i-obrazovanje-i-normativima-prostora-opreme-i-didak> (28.01.2021.. 13:00).
40. Pennington, D. C (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
41. Petrović Sočo, B. (2009). Značajke suvremenog naspram tradicionalnog kurikulumu ranog odgoja. *Pedagojska istraživanja*, Vol. 6 No. 1-2.
42. Petrović Sočo, B. (2013). Razvoj modela kurikulumu ranog odgoja i obrazovanja. *Dijete, vrtić, obitelj*. Vol 10, no. 71.
43. Polić, M. (1993). *Odgoj i svije(s)t*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
44. Potkonjak, N. I Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
45. Povelja Europske Unije o temeljnim ljudskim pravima. (2016). Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO> (14.03.2021. 20:20..).
46. Raboterg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
47. Ručević, S. (2010). Psychopathic Personality Traits and Delinquent and Risky Sexual Behaviors in Croatian Sample of Non-Referred Boys and Girls. *Law and Human Behavior*. 34. (5).

48. Slatina, M. (2007). *Seminarski i diplomski rad u univerzitetnoj natavi*, Izvor: http://www.pedagogijaffsa.com/index.php?option=com_content&task=view&id=28 (28.01.2021.. 12:40).
49. Slatina, M. (2009). Ishodišna pitanja edukometrije. u: *Pedagogijska istraživanja*, vol. 6, No. 1.
50. Slunjski, E.. (2006). *Stvaranje predškolskog kurikulumu u vrtiću*. Zagreb: Visoka učiteljska škola.
51. Slunjski, E. (2008). *Dječji vrtić, zajednica koja uči – mjesto suradnje, dijaloga i zajedničkog učenja*. Zagreb: SM Naklada.
52. Slunjski, E. (2011). *Kurikulum ranog odgoja – istraživanje i konstrukcija*. Zagreb: Školska knjiga.
53. Slunjski, E. (2015). *Izvan okvira: kvalitativni iskoraci u shvaćanju i oblikovanju predškolskog kurikulumu*. Zagreb: Element.
54. Soldo, A. i saradnici. (2017). *Obrazovanje u BiH: Čemu (ne)učimo djecu?* Sarajevo: MAS Media i Fond otvoreno društvo BIH.
55. Stevanović, M., (2001). *Predškolsko dijete za budućnost*. Beograd, Tonimir.
56. Stojkić, M. (2011). *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH*. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.
57. *Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini* (2004) Sarajevo: Ministarstvo civilnih poslova, Dostupno na: http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/93c849e5-2b36-4d2e-8cfb54b062eac6ff_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20obrazovanja%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini%20sa%20planom%20implementiranja,%202008.%E2%80%932015..pdf (28.01.2021..13:00).
58. Strugar, V. (2012). *Znanje, obrazovni standardi, kurikulum: Teorijsko – kritički pristup obrazovnoj politici u Hrvatskoj*. Zagreb: Školske novine.
59. Timarchi, M. Papeschi, L. (1995). Od tolerancije do prihvaćanja različitosti. u: *Društvena istraživanja*. Vol. 2. br. 22.
60. Trikić, Z. i dr. (2006). *Vršnjačka medijacija: Od svađe slade – Priručnik za voditelje radionica iz oblasti obrazovanja za vještine medijacije*. Beograd: GTZ.

61. UNICEF. (1946), *Konvencija o pravima djeteta*. dostupno na: https://www.unicef.org/bih/ba/overview_15931.html (06.03.2021.. 17:30).
62. Vederil, R. (2005). *Kolaps kulture*, Beograd: Clio.
63. Vidović, S. i dr. (2005). *Otključaj toleranciju - Priručnik za voditelje radionica iz oblasti tolerancije za rad sa adolescentima*. Beograd: GTZ.
64. Vranješević, J. i saradnici, (2006). *Za razliku bogatije*. Beograd: Centar za prava deteta.
65. Vukasović, A. (1998). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor "Mi".
66. Zajčić, M. i Đunđenać, R. (2006). Odgoj za humanost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*. Vol. 12 No. 46.
67. *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje*. (2007). Dostupno na: http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/df11360a-de6c-4ecb-a4fb94c5649a31d6_Zakon%20o%20Agenciji%20za%20predskolsko,osnovno%20i%20srednje%20obrazovanje.pdf (29.01.2021.. 10:00).
68. *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo*, Službene novine KS, broj 26/2008 i 21/2009. Dostupno na: <https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Zakon%20pred%C5%A1kolskom%20obrazovanju%20i%20odgoju.pdf> (29.01.2021.. 10:00).

Prilog

Analitička matrica

Odgoj za ljudska prava	pravo na obrazovanje	
	pravo na život	
	pravo na slobodu	
	pravo na dostojanstvo	
	pravo na privatnost	
Odgoj za nenasilno rješavanje sukoba	nenasilna komunikacija	
	medijacija	
	konstruktivno rješavanje problema	
	aktivno slušanje	
	TI i JA poruke	
	empatija	
Multikulturalno obrazovanje i odgoj	odgoj za nediskriminaciju	
	život bez stereotipa i predrasuda	
	prihvatanje drugog i drugačijeg	
	podučavanje toleranciji	
	učenje o svojoj i tuđoj kulturi	
Odgoj za rodnu jednakopravnost	značaj rodni uloga u izgradnji mira	
	rodne razlike između muškaraca i žena rodni stereotipi	

	upotreba rodno senzitivnog jezika	
	podučavanje o profesionalnim ulogama muškaraca i žena	